Niderlandystyka Interdyscyplinarnie

Vol. 1(1) 2016

Uniwersytet Wrocławski

Katedra Filologii Niderlandzkiej,

Uniwersytet Wrocławski

Niderlandystyka Interdyscyplinarnie

Vol. 1(1) 2016

Wrocław 2016

Mały język w pozycji hegemona
Etnolekty fińskie i estońskie we wzajemnym przekładzie

Łukasz Sommer

Uniwersytet Warszawski, wydział Neofilologii

Abstract

Finnish and Estonian are two closely related languages spoken by ca. 5,5 and 1,1 million people respectively. Having for centuries functioned as diverse clusters of spoken dialects, they emerged as literary languages in the 19th century, following periods of intensive unification and standardizing. Nowadays they are official languages and their cultural prestige is high, but the dialectal diversity lives on in both countries and interest in dialects has been growing since late 20th century. The article analyzes the mutual relations between dialects and standard languages in Maapuupäev, a bilingual poetry collection by the Estonian Jan Rahman and the Finn Heli Laaksonen, two authors writing in non-standard varieties of their languages.

Key words: Finnish, Estonian, Võro, language planning, dialect, nationalism, regional identity poetry, literary translation

Krąg języków ugrofińskich i tworzonych na ich gruncie kultur daje wiele okazji do rozważań nad pojęciem „małego języka" i „małej literatury", nad kulturową peryferyjnością, niesamodzielnością i statusem mniejszościowym — a także nad względnością wszystkich tych kategorii. Z perspektywy globalnej — a choćby i tylko polskiej — język fiński ze swoją pięcioipółmilionową społecznością użytkowników trudno uznać za wielki, ale w zestawieniu z blisko spokrewnionym estońskim, używanym przez nieco ponad milion osób , może się wydawać stosunkowo duży. A przecież na tle rodziny ugrofińskiej oba te języki należą do największych — więcej użytkowników niż one ma już tylko dziesięciomilionowy węgierski — i oba mają nietypowo silną pozycję. Mało znane poza granicami Finlandii i Estonii, krajów położonych na obrzeżach Europy, długo funkcjonowały na marginesie głównych nurtów kultury, jako mocno zróżnicowane zlepki wiejskich narzeczy — jednak w drugiej połowie XIX przebiły się do kultury wysokiej i od tamtej pory, używane we wszystkich sferach życia i uznane jako nośniki kultur narodowych, zażywają urzędowych przywilejów i cieszą się wysokim prestiżem. Ich współczesny status, wzajemne relacje, a także odniesienie do innych języków ugrofińskich — często zagrożonych, skazanych na społeczną i kulturalną marginalizację — sprawiają, że ich „małość" staje się nieoczywista. Problematyczny charakter tej kwalifikacji ujawnia się także w relacji między standardowymi wersjami obydwu języków a ich wewnętrznym zróżnicowaniem. Na tym ostatnim zagadnieniu chciałbym się skupić w niniejszym szkicu, jako punkt wyjścia biorąc wydaną po raz pierwszy w 2000 r. książkę poetycką Maapuupäiv — dwujęzyczny tom wierszy Finki Heli Laaksonen (ur. 1972) i Estończyka Jana Rahmana (ur. 1975), pisarzy tworzących w regionalnych etnolektach.

Dialekty w bezpośrednim dialogu

Książka powstała jako wspólny projekt Rahmana i Laaksonen, i ma układ symetryczny. Oboje autorzy ze swoimi utworami zajmują mniej więcej po połowie książki, a utwory prezentowane są w obu językach. Brak wzmianek o jakichkolwiek dodatkowych tłumaczach, toteż należy zakładać, że przekłady są dziełem samych autorów — Laaksonen przełożyła na własny język utwory Rahmana, być może z jego pomocą, i vice versa. Tytuł książki jest zarazem tytułem dwóch zamieszczonych w niej wierszy, jednego autorstwa Laaksonen i jednego Rahmana.

Stanowi rzeczownik złożony z trzech członów, które w obu językach brzmią tak samo: maa 'ziemia, kraj', puu 'drzewo', päiv 'dzień / słońce'. Tak skonstruowany tytuł odzwierciedla równocześnie dwujęzyczność i jednorodność tomu, zwłaszcza że tytułowe wiersze na swój sposób odsyłają do siebie nawzajem, akcentując dwuosobowy, kooperatywny charakter całego projektu — choć trzeba zauważyć, że w wierszu Laaksonen, podobnie jak na okładce książki, wszystkie trzy człony zapisane są łącznie i tworzą pojedynczy, trudny do spolszczenia neologizm, natomiast u Rahmana pojawia się sekwencja trzech oddzielnych wyrazów Maa puu päiv (Ziemia drzewo słońce).

Szczególne komplikacje wiążą się z ostatnim członem tytułu. Po pierwsze, wyraz päiv ma dwa znaczenia, przy czym w wierszu Laaksonen wyraźnie chodzi o „dzień", w wierszu Rahmana zaś o „słońce". Po drugie, standardowa wersja fińska brzmi päivä, a standardowa estońska — päev. Wspólny wariant päiv istnieje wprawdzie w obu językach, ale tylko w odmianach regionalnych.

W istocie bowiem dwujęzyczność książki nie jest zwykłą dwujęzycznością fińsko-estońską — właściwie sam termin „dwujęzyczność" nie jest w pełni precyzyjny. Laaksonen pisze w dialekcie z Finlandii południowo-zachodniej, a Rahman w południowym (ściślej: południowo-wschodnim) wariancie estońszczyzny, znanym też jako język võro. Obecność standardowych języków estońskiego i fińskiego jest w książce marginalna, główną zawartość stanowi tekst w dwóch wariantach regionalnych. Samo pisanie w dialekcie nie jest w twórczości Rahmana i Laaksonen niczym nowym — osobliwością Maapuupäiv jest natomiast spotkanie dwóch dialektów we wzajemnym tłumaczeniu bez pośrednictwa ogólnonarodowych norm językowych.

Język narodowy: emancypacja i alienacja

W kontekście fińsko-estońskim takie spotkanie stanowi gest o szczególnym znaczeniu, związany z historią stosunków językowych w obu krajach. Estonia i Finlandia charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem dialektalnym, a zarazem mają dość bogatą historię regulacji i standaryzacji języka, przetwarzania owej pierwotnej różnorodności lokalnych wariantów na jednolite „języki narodowe" — i różnym dialektom przyszło odgrywać w tym procesie różne

role. Kluczowe znaczenie dla rozwoju obu języków miały dwa zjawiska: reformacja, pod której wpływem nadano im po raz pierwszy formę pisemną, oraz dziewiętnastowieczny nacjonalizm, który stworzył nowoczesną tożsamość zarówno Finów, jak i Estończyków, i który w obu krajach przypisał językowi centralną rolę w wyznaczaniu narodowej przynależności. W XIX oraz na początku XX stulecia języki fiński i estoński przeszły zbliżone procesy rozwojowe. Był to proces emancypacji (fiński musiał przełamać hegemonię języka szwedzkiego, estoński — niemieckiego) i społecznego awansu (oba języki stopniowo uzyskiwały status urzędowy i stawały się medium kultury wysokiej), a zarazem regulacji i standaryzacji. Pierwotną różnorodność lokalnych dialektów starano się porządkować, tworząc jednolite normy ogólnokrajowe. Piśmiennictwo fińskie i estońskie, choć wątłe, istniało wprawdzie od czasów reformacji, ale w XIX wieku nowy kontekst ideologiczny wytworzył nowe zapotrzebowania. Język miał teraz stać się prawdziwie narodowy, toteż rugowano zeń obce pożyczki: w Finlandii głównie szwedzkie, w Estonii niemieckie. Reformowano także dialektalne podstawy literackich norm. W Finlandii, gdzie tradycyjny język kościelnego piśmiennictwa opierał się na dialektach z wybrzeża, romantycznie usposobieni narodowcy zaczęli sięgać do niewykorzystywanych dotąd wariantów z interioru jako bardziej archaicznych, słabiej spenetrowanych przez oddziaływania z zewnątrz. Nie obyło się bez sporów: niektórzy bronili dialektów zachodnich ze względu na ich dłuższy staż w piśmiennictwie, inni wprost przeciwnie, domagali się ustanowienia zupełnie nowej normy, opartej na fińszczyźnie wschodniej. Ostatecznie osiągnięto kompromis, w wyniku którego powstała ogólnofińska norma językowa o charakterze mieszanym, niepokrywająca się z żadnym wariantem regionalnym . Z kolei w dziewiętnastowiecznej Estonii rywalizowały ze sobą aż dwie normy pisemne, funkcjonujące od ponad dwustu lat: tallińska, oparta na dialektach północnych, i dorpacka, stworzona na podstawie wariantów południowych. Norma tallińska miała wyraźną przewagę liczebnościową i terytorialną, toteż z biegiem stulecia dość szybko zmarginalizowała dorpacką i stała się jedynym fundamentem ogólnokrajowego standardu.

Nowo utworzone oficjalne języki narodowe, oderwane od lokalnych dialektów, przez dłuższy czas nie były dla nikogo właściwie językami rodzimym, choć za pośrednictwem szkół i innych instytucji publicznych były w życiu Finów i Estończyków coraz mocniej obecne. Ich

pozycja zaczęła się umacniać około połowy XX w., kiedy oba kraje przeszły okres gwałtownej urbanizacji i straciły swój tradycyjnie chłopski charakter. Dla obu społeczeństw była to przemiana trudna i wyobcowująca — zwłaszcza w anektowanej przez ZSRR Estonii, gdzie migrację do miast poprzedziła brutalna kolektywizacja rolnictwa, a pospiesznemu uprzemysłowieniu kraju towarzyszył masowy napływ rosyjskojęzycznych migrantów z innych części ZSRR, gwałtownie zmieniający proporcje narodowościowe. Wykorzenienie miało także wymiar językowy: wraz z erozją lokalnych więzi i tożsamości, słabła pozycja lokalnych dialektów, a ponaddialektalny język standardowy w coraz większym stopniu stawał się językiem dominującym w życiu Finów i Estończyków. Porzucona prowincja, na nowo odkrywana i odczytywana przez kolejne pokolenia, pozostała ważnym punktem odniesienia dla fińskiej i estońskiej kultury — z czasem w ramach tych retrospektywnych eksploracji zaczęto ponownie doceniać również dialekty. W Finlandii zjawisko murrebuumi — „boom dialektalny" — trwa od lat 90.; zainteresowanie lokalnymi formami mowy objęło właściwie wszystkie odmiany fińszczyzny, od wiejskich dialektów Karelii Północnej czy Ostrobotni po gwarę helsińską. W Estonii szczególnie żywotny okazał się renesans lokalnych tożsamości na południu, gdzie w miejsce porzuconego przed ponad stuleciem „języka dorpackiego" miejscowi zapaleńcy zaczęli opracowywać nową normę i nowy język literacki — tym razem jego podstawą stał się dialekt z okolic miasta Võru (czy też, zgodnie z miejscową wymową, Võro), bardziej peryferyjny niż dawna norma z Tartu i jeszcze dalszy od estońszczyzny standardowej.

Twórczość Laaksonen i Rahmana nie jest więc zjawiskiem izolowanym. Rahman jako autor piszący po południowoestońsku reprezentuje środowisko literackie, stanowiące część regionalnego ruchu, który od ponad dwudziestu lat usiłuje ożywiać regionalną tożsamość południowoestońską w oparciu o miejscowy język. Środowisko to obejmuje zarówno pisarzy tworzących wyłącznie w etnolekcie południowoestońskim, jak i używających go naprzemiennie ze standardową estońszczyzną. W ciągu ostatniego ćwierćwiecza ich działalność uległa instytucjonalizacji: wspiera ją Instytut Võro (Võro Instituut), istniejący od 1995 r. i finansowany przez estońskie Ministerstwo Kultury, a także działająca od 1997 r. organizacja nonprofit pod nazwą Towarzystwo Võro – Fundacja na rzecz Języka i Kultury

Võro (Võro Selts VKKF). Poezja Laaksonen nie jest częścią porównywalnego ruchu regionalnego; jej znacząca popularność wpisuje się w ogólnofiński kontekst murrebuumi, stanowiącego zjawisko bardziej rozproszone. Regionalizmom fińskim i estońskim towarzyszą różne formy językowego samookreślenia. W Finlandii konsekwentnie mówi się o dialektach języka fińskiego, natomiast południowa estońszczyzna funkcjonuje jako odrębny język regionalny — a nawet jako zespół języków regionalnych, z których najsilniejszą pozycję ma võro. Także w notach informacyjnych zamykających Maapuupäiv — i napisanych, przypomnijmy, w standardowych wariantach literackich — język Laaksonen nazywany jest konsekwentnie południowozachodnim dialektem fińskiego (suomen lounaismurre), język Rahmana — językiem võro (võru keel) . Nie jest to zresztą różnica obojętna dla form językowej ekspresji obojga pisarzy; dość spojrzeć na stosowane przez nich ortografie, by dostrzec, że tekst Rahmana zaznacza swoją odrębność wobec standardowej estońszczyzny znacznie wyraźniej i bardziej konsekwentnie niż tekst Laaksonen wobec normy fińskiej. Rahman dysponuje ustaloną, regularną pisownią, która wychodzi wprawdzie od normy estońskiej, ale różni się od niej co najmniej trzema dodatkowymi grafemami: spółgłoski palatalizowane oznacza akutem, znak <q> oddaje nieobecne w standardowej estońszczyźnie zwarcie krtaniowe /ʔ/, zaś nieobecny w standardowej wymowie fonem /ɨ/ oznaczany jest przez <y>. Laaksonen dąży do fonetycznego zapisu wymowy regionalnej w ramach standardowej pisowni fińskiej — niekiedy kosztem gramatycznej czytelności i spójności. Fińszczyzna Laaksonen odwołuje się do standardowego języka fińskiego, zaznaczając tym samym własną niestandardowość; niestandardowa estońszczyzna Rahmana poddawana jest zabiegom podkreślającym jej autonomię w ramach odrębnego standardu.

Etnolekt i więź lokalna

Oboje autorów łączy fakt, że kultywowane przez nich warianty regionalne były niegdyś podstawą literackiej normy o aspiracjach ogólnonarodowych — w przypadku estońskim jednej z dwóch, w przypadku fińskim jedynej — a następnie zostały ponownie zdegradowane do rangi lokalnych idiomów mówionych. Dla kultywatorów południowej estońszczyzny nie jest to okoliczność obojętna, o czym świadczyć może choćby zamieszczony na stronie

Instytutu Võro szkic historyczny Kauksi Ülle, sygnalizujący ciągłość między dialektalną odrębnością południowej estońszczyzny, piśmiennictwem dorpackim i rozwijającą się od lat 80. XX w. literaturą w języku võro . Nie wydaje się jednak, by istnienie dawniejszych tradycji literackich odgrywało istotniejszą rolę w twórczości Rahmana — ani tym bardziej Laaksonen. Pisanie w regionalnym wariancie to dla nich obojga przede wszystkim gest podkreślający więzi lokalne, a zarazem wyraz dystansu wobec ponadregionalnej tożsamości narodowej i reprezentującego ją standardowego języka. Defensywa wobec trendów globalizacyjnych, wskazywana jako istotne źródło mody na dialekty, z pewnością nie jest bez znaczenia, ale wybór afiliacji właśnie regionalnej zamiast ogólnonarodowej (a nawet w opozycji do tej ostatniej) jako punktu oparcia sygnalizuje, że nacjonalizm — rozumiany nie jako narodowy szowinizm, ale jako podstawowa ideologia państwa narodowego i kultury narodowej — nie jest dla autorów oczywistą formułą kulturowego samookreślenia. Jak widać, „język narodowy" — wylansowany przed niespełna dwustu laty jako medium nacjonalizmu, a zarazem element nacjonalistycznego przekazu , jako wehikuł emancypacji i społecznego awansu — z perspektywy lokalnej wciąż może się jawić jako emblemat nowoczesnego wyobcowania: powszechny, ogólnokrajowy, a więc poniekąd niczyj.

Podkreślając swoje regionalne więzi i pisząc w swoich rodzimych etnolektach, Rahman i Laaksonen nie odrzucają nowoczesnej mobilności. Szczególnie mocno widać to u Rahmana, którego poetyckie „ja" nieustannie przemieszcza się między Tartu, Võru a Põlvą — połowa jego wierszy w Maapuupäiv wiąże się z autobusami, a jeden z trzech cykli tworzących jego autorską część książki nosi tytuł Sõit (Jazda). W efekcie przestrzeń małej ojczyzny zaczyna zlewać się z wnętrzem autobusu, stan ciągłego ruchu staje się podstawową formą zakorzenienia, a trwała kondycja autobusowego „dojeżdżacza" uzyskuje wymiar psychosomatyczny:

ma sõida
maaha suurõmba osa uma elust
bussõ rongõ laivu ja toõisi massinidõga
tuu asõmal et istu paiga pääl ja kaiaq kuis
puu palas ni tsirguq
tsiristäseq viil palamalda puiõ ja inemiisi ladvuh

jadę rozjeżdżam
na drobne kawał życia
autobusem pociągiem statkiem innym pojazdem
zamiast siedzieć w miejscu i patrzeć jak
pali się drzewo a ptaki
ćwierkają nad niespalonymi jeszcze drzewami i ludźmi
(Puu palas)

unõhki sõida ma bussiga

już i we śnie jadę autobusem
(Pätt).

2050 ei olõq kavvõn
ku säksä prohvessor Wittensberg
kirotas uuŕmistüü nimega
”bussisõidu mõost
ajukoorõ sisemidsele poolõlõ”

2050 to już niedługo
wtedy niemiecki profesor Wittensberg
napisze rozprawę pod tytułem
„wpływ jazdy autobusem
na wewnętrzne warstwy kory mózgowej”
(Wittensberg)

Przestrzeń poetycka Laaksonen wydaje się stabilniejsza, mniej nomadyczna, a zarazem bardziej prywatna i kameralna. W jej części książki autobus występuje tylko raz; centrum świata wyznaczają dom i podwórko. Świat zewnętrzny bywa natarczywy, budzi niekiedy potrzebę obrony, a wówczas punktem oparcia może się stać tradycja — nawet bardzo archaiczna: czaszka zdechłego jenota zostaje „podniesiona ku porannemu słońcu na kawałku mchu” (…nostettin kallo / karhusammalal / aamuaurinkko kohre), w geście przypominającym rytuały łowieckie pierwotnych Finów i nasuwającym na myśl sceny z Kalevali. Co jakiś czas daje o sobie znać chęć ucieczki przed cywilizacją i obraz przyrody jako schronienia: marzenia o zawodzie „opiekuna drzew” lub o przemianie w krowę. Ostatecznie jednak rustykalne tęsknoty formułowane są przez odniesienie do nowoczesnych realiów — nawet „opiekunem drzew” trzeba się stać w drodze konkursu, a cień babcinego klonu ułatwia czytanie wiadomości tekstowych.

Esiäitik kastvttava vahteri
nii vehriöi ja väkevi
antavap puhelinehtam posil varjo
et mul riittä tekstiviästei

1 viesti vastaanotettu
1 meddelande mottaget
1 message received
1 sõnum vastu võetud

Olisik puunkasvattaja virka jo haus?

Klon posadzony przez babcię
taki zielony taki wielki
dał cień synowi fabryki telefonów
i mogę przeczytać SMS-sy

1 odebrana wiadomość
1 meddelande mottaget
1 message received
1 sõnum vastu võetud

Może już ogłosili konkurs na stanowisko opiekuna drzew?
(Puunkasvattaja)

Mää tahro olla lehm koivu al.

Mää en tahro olla luav.
Mää en tahro oppi uut taitto-ohjelma.
Mää en tahro selvittä äit-tytär suhret.
Mää en tahro viärä sitä kirjet posti.
Mää en tahro soitta Kelan tätil.
Mää en tahro muista yhtäkän pin-koori.

Ja chcę być krową pod brzozą.

Nie chcę być kreatywna.
Nie chcę się uczyć nowego programu.
Nie chcę rozwikływać relacji matki i córki.
Nie chcę zanosić tego listu na pocztę.
Nie chcę dzwonić do pani z ZUS-u.
Nie chcę pamiętać żadnych PIN-ów.
(Lehm ja koiv)

Granica dialektu, granica przekładu

W twórczości Laaksonen i Rahmana dialekt, czy też język regionalny, pozostaje związany z regionem, ale zarazem godzi się z nowoczesnością — a tym samym z możliwością oderwania od lokalnego kontekstu. Świadczą o tym wiersze obojga autorów czytane z osobna, ale bodaj najmocniej świadczy o tym samo ich spotkanie w tomie Maapuupäiv. Wzajemny przekład dwóch regionalnych idiomów, emancypujących się wobec dwóch różnych norm narodowych, jest afirmacją mobilności — pozwala im bowiem na przekroczenie międzynarodowej granicy — tym samym zaś kwestionuje tradycyjne wyobrażenia „międzynarodowości" i ostatecznie wzmacnia emancypacyjny wymiar samego pisania poza ogólnonarodową normą.

Przekład literacki stanowi tradycyjnie domenę standardowych języków narodowych. Wynika to z hierarchii wpisanej w paradygmat nacjonalistyczny, w ideę narodu jako podstawowej jednostki w taksonomii tożsamości zbiorowych, w obraz ludzkiego świata podzielonego w pierwszej kolejności na narody, narodowe państwa, kultury i języki. W tak uporządkowanym świecie spotkać się na gruncie przekładu literackiego mogą język fiński z językiem estońskim, ale raczej nie dialekt z Raumy z językiem võro. Nie tylko dlatego, że te drugie mają niewielką społeczność potencjalnych czytelników — również dlatego, że, inaczej niż te pierwsze, nie są postrzegane jako odrębne jednostki: fiński dialekt stanowi część języka fińskiego, język võro, nawet jeśli nazwać go językiem, pozostaje podrzędny jako fragment pewnej ogólnonarodowej całości — i to właśnie owa całość, reprezentowana przez swój literacki standard, predestynowana jest do uczestnictwa w przekładowej wymianie jako język docelowy bądź wyjściowy. Między innymi z tej racji tłumaczenia z języków obcych stanowiły zawsze ważny element awansu języka własnego. Dziewiętnastowieczni krytycy fińscy i estońscy apelowali, aby w ich języku zaczęto wreszcie pisać prawdziwe powieści, tragedie czy sonety, ale równocześnie domagali się przekładów z literatury światowej. Szło nie tylko o wzbogacenie kiełkujących języków literackich — również o to, żeby coraz liczniejsi wykształceni Finowie i Estończycy mogli czytać, Sofoklesa, Shakespeare'a lub Cervantesa po fińsku i estońsku, a nie tylko po szwedzku, niemiecku czy rosyjsku. Dzięki coraz liczniejszym tłumaczeniom z obcych literatur język narodowy na dorobku zyskiwał coraz większą

autonomię: za ich sprawą dotychczasowa kultura hegemoniczna przestawała być nieodzownym pośrednikiem w kontaktach z kulturą światową.

Pod pewnymi względami projekt autorsko-przekładowy Rahmana i Laaksonen powtarza zatem, w skali regionalnej, taktyki autoemancypacyjne wczesnych narodowców — tyle tylko, że w roli dawnych hegemonów, których monopol musiał zostać przełamany, występują wyemancypowane sto lat wcześniej języki narodowe. Przekładając się nawzajem, a przede wszystkim robiąc to w sposób bezpośredni — z jednego peryferyjnego idiomu na drugi, bez pośrednictwa narodowego centrum — autorzy Maapuupäiv deklarują prawomocność swoich etnolektów jako pełnoprawnych mediów literatury. Kwestionują zarazem klasyczną hierarchię „języka" i „dialektu" — hierarchię, w ramach której języki ich twórczości to tylko wewnętrzne warianty „właściwej" fińszczyzny i „właściwej" estońszczyzny, stanowiące odstępstwo od normy, a zarazem podporządkowane jej na zasadzie przynależności.

Pewne elementy Maapuupäiv sygnalizują jednak, że dokonana w ten sposób „deklaracja niepodległości" ma trudne do przekroczenia granice. Jednym z takich sygnałów jest obecność — mimo wszystko — języków standardowych, fińskiego i estońskiego. Występują one w symetrycznym, dwujęzycznym układzie w notach biograficznych na obwolucie, w informacjach na kolofonie oraz w zamykających książkę notach o dialekcie południowozachodniofińskim i języku võro. Jest to obecność skromna i poniekąd zewnętrzna wobec głównej zawartości książki, ale znacząca choćby przez to, że wyraźnie dzieli książkę na wnętrze i zewnętrze, na część artystyczną i administracyjno-informacyjną, a podział ten, oznaczony przez granice językowe, przypomina o językowych hierarchiach, które książka miała podważać. W części artystycznej oba regionalne idiomy afirmują się wzajemnie poprzez bezpośredni przekład — zarazem jednak języki standardowe występują jako nieodzowna obudowa niestandardowych — jako ich niezbędny pośrednik w kontakcie z czytelnikiem i światem.

Drugi sygnał dotyczy już samych wierszy i wiąże się z wzajemną relacją głównych języków książki, a konkretnie ze strategią translatorską Laaksonen i Rahmana. Otóż tłumacząc utwory drugiego współautora na własny język, Laaksonen i Rahman konsekwentnie zmieniają

toponimię. Kiedy w utworze Rahmana pojawiają się południowoestońskie miejscowości Tartu, Võru, Rõuge i Põlva w przekładzie Laaksonen zastępują je odpowiednio Turku, Uusikaupunki, Pyhäranta i Mynämäki w południowo-zachodniej Finlandii. Z kolei występujące w wierszu Laaksonen miejscowości Laitla i Katinhänttä zmieniają się w tłumaczeniu Rahmana w Obinitsę i Antkruvę. Skoro zaś historię, która w pierwotnym tekście wydarzyła się w Estonii, tłumaczenie przenosi do Finlandii — zmianom ulegają niekiedy kolejne elementy. Kobieta mówiąca „czystą [czyli ogólnokrajową — ŁS] estońszczyzną" (selget eesti kiilt) musi przejść na „wyjątkowo ładną fińszczyznę" (harvinaisen kaunist suame) , a lokalny polityk estoński Jüri Kaver staje się fińską europarlamentarzystką Piią-Noorą Kauppi.

Cały kontekst literackiej twórczości Rahmana i Laaksonen sugeruje, że tak radykalna domestykacja tłumaczonego utworu wyrasta z przeświadczenia o nierozerwalnym związku języka z lokalnym kontekstem i lokalną tożsamością. Nie da się — zdają się twierdzić autorzy — pisać wiarygodnie w dialekcie południowozachodniofińskim o wydarzeniach, które rozegrały się w południowej Estonii, i które pierwotnie opowiedziano południową estońszczyzną. I odwrotnie, język okazuje się przywiązany do miejsca i związanych z nim realiów. Owszem, można w nim oznaczyć pewne elementy świata zewnętrznego wobec małej ojczyzny: można na przykład napisać po południowoestońsku wiersz o „niemieckim profesorze Wittenbergu" (ale w nawiązaniu do autobusowych podróży między Tartu a Võru), można zapisać dłuższą wypowiedź po angielsku (ale fonetycznie i trochę koślawo, maksymalnie podkreślając jej obcość). Ale tłumaczona z południowozachodniej fińszczyzny miniproza Laaksonen okazuje się tak mocno związana ze swoją rodzimą przestrzenią, że przełożenie jej na południowoestoński wraz z zachowaniem tego związku — tj. z zachowaniem fińskich nazw miejscowości, fińskich nazwisk i fonetycznego zapisu ich regionalnej wymowy — najwyraźniej wykracza poza „dopuszczalne", „sensowne" czy też „naturalne" użycie któregoś z języków — wyjściowego, docelowego, a może obydwu.

Sygnalizowane w ten sposób uwikłanie obu języków w lokalność wyraźnie przewyższa ów stopień uwikłania, który zwykło się przypisywać standardowym językom narodowym w kontekstach translatorskich. Literatura fińska powstająca w standardowym literackim języku fińskim jest przecież tłumaczona na inne języki bez tak daleko idących zabiegów oswajających

— tak samo jak polska, niemiecka czy bułgarska. Powszechny uzus translatorski — tak powszechny, że przyjmowany jako oczywistość i właściwie niedostrzegany — zakłada, że jeden język może „wystąpić w roli" innego języka; że rosyjskie opowiadanie o Moskwie może zostać przełożone na polski jako opowiadanie o Moskwie, że zamiana języka narracji i dialogów na polski nie pociąga za sobą zamiany Moskwy na Warszawę. Czytając powieść Estończyka Jaana Krossa przełożoną na fiński, fińscy czytelnicy godzą się na konwencję, w ramach której estońscy bohaterowie książki rozmawiają po fińsku, ale nie oznacza to, że fabuła przeniosła się do Finlandii, tylko że język fiński, jako medium narracji i dialogu, niejako przyjął rolę estońskiego. Rzecz nie dotyczy zresztą jedynie przekładów: oryginalna wersja powieści może przecież zawierać dialogi, które napisano w języku oryginału, o których jednak wiadomo, że musiały odbywać się w jakimś innym języku — niekiedy informuje o tym narrator, innym razem wskazuje na to sam kontekst fabularny. Zabiegi nazewnicze we wzajemnych tłumaczeniach Laaksonen i Rahmana oznaczają odrzucenie tej fundamentalnej konwencji.

Trzeba przyznać, że tak radykalny gest możliwy jest dzięki szczególnym okolicznościom: pisarskie topografie Laaksonen i Rahmana rzeczywiście pokrywają się w znacznej mierze z przestrzenią ich rodzimych regionów — w jednym tylko utworze Rahmana pojawia się Tallinn, w przekładzie Laaksonen przemianowany na Helsinki — a w wielu utworach kwestia umiejscowienia w ogóle nie jest obecna. Mimo to tak mocny nacisk na związek rodzimego języka z rodzimą przestrzenią, jest decyzją brzemienną w konsekwencje dla całego projektu Maapuupäiv. Stawiając pod znakiem zapytania podstawowe wyobrażenia o przekładzie i o przekładalności, do których przyzwyczaiła nas dotychczasowa ewolucja translatorskich obyczajów, Rahman i Laaksonen ostatecznie kwestionują także autonomię własnych języków, którą akt wzajemnego tłumaczenia wydawał się podkreślać. Bezpośredni dialog dialektów, akt samodzielnego przekroczenia narodowych granic przez idiomy lokalne okazuje się w istotnej mierze pozorny: ilekroć topografia ma znaczenie, autorzy deklarują ich wzajemną nieprzekładalność i zamykają się we własnej lokalności.

Wspólny projekt Rahmana i Laaksonen okazuje się przedsięwzięciem pełnym wewnętrznych napięć. Bezpośredni dialog południowej estońszczyzny z południowozachodnią fińszczyzną można by odczytywać jako podwójny akt językowej

autoafirmacji, podkreślający autonomię i prawomocność idiomów traktowanych jako podrzędne, klasyfikowanych jako „dialekty" bądź „języki regionalne". Pisząc i publikując w tych idiomach, czyniąc je medium literatury, a zwłaszcza pozwalając im nawiązywać bezpośredni kontakt, będący tradycyjnie domeną narodowych standardów, Rahman i Laaksonen kwestionują popularne wyobrażenia o rzeczywistości językowej, każące postrzegać język w kategoriach narodowych, oparte na hierarchicznym rozróżnieniu języka i dialektu. Równocześnie jednak ograniczają wywrotowy potencjał całego przedsięwzięcia: ustanawiają nieprzekraczalne granice międzyjęzykowego komunikacji, wyznaczane przez niepowtarzalność lokalnego doświadczenia. Tym samym zaś chcąc nie chcąc potwierdzają hegemoniczną pozycję języków narodowych. Można uznać za dodatkowy paradoks, że w roli hegemonów występują tu języki niewielkie, peryferyjne, które same nie tak dawno przechodziły w przyspieszonym trybie procesy emancypacji, awansu i samookreślenia.

Bibliografia

Fishman, Joshua A. 1973. Language and Nationalism. Two Integrative Essays. Rowley, Mass.: Newbury House Publishers.

Haugen, Einar. 1980 [1966]. "Dialekt, język, naród", przeł. Krzysztof Biskupski, w: Michał Głowiński (red.). Język i społeczeństwo. Warszawa: Czytelnik, ss. 169–194.

Jüvä, Sullõv [= Iva, Sulev] 2002. Võro-eesti synaraamat [Słownik võro-estoński], Tarto–Võro, Võru Instituud'. http://www.folklore.ee/Synaraamat/

Kauksi, Ülle 2000. "Võro kirändus — miä tuu um?", w: Kauksi Ülle, Nelle Reiman (toim.), Võro kirändüse luumine. Võru: Võro Instituut'. (wersja angielska: "Võro Literature? What's That?", http://wi.ee/voro/voro-literature-whats-that/ (data dostępu 29.04.2014)

Koreinik, Kadri. 2011. "Language Ideologies and Identity Building in the Public Discourse of South Estonian" w: Grünthal, Riho, Magdolna Kovács. Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities. Helsinki: University of Helsinki; Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, Finno-Ugrian Society, ss. 247–265.

Laaksonen, Heli, Jan Rahman 2005. Maapuupäiv. Turku: Sammakko.

Laanekask, Heli 1983. "Poleemika ühise eesti kirjakeele ümber ajakirjas 'Beiträge'" [Polemika w sprawie wspólnego literackiego języka estońskiego na łamach 'Beiträge'"], Keel ja kirjandus 4/1983, ss. 191–201.

Laanekask Heli 2001. "Ensimmäisen eteläviron kirjakielen loppuvaiheista" [Schyłek pierwszego południowoestońskiego języka literackiego] w: Määttä Niina, Helena Sulkala (toim.). Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Oulu: Oulun yliopisto, ss. 117–131.

Laanekask Heli, Tiiu Erelt 2007. "Written Estonian" w: Erelt, Mati (ed.) 2003. Estonian Language. Tallinn: Estonian Academy Publishers, ss. 273–342.

Lauerma, Petri 2004. "Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella" [Dialekt regionalny czy połączenie dialektów? Dyskusja o podstawie języka literackiego w pierwszej połowie XIX w.] w: Huumo, Katja, Lea Laitinen, Outi Paloposki (toim.).Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, pp. 136–176.

Lehikoinen, Laila, Silva Kiuru 2001. Kirjasuomen kehitys [Rozwój literackiego języka fińskiego]. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Lewis, M. Paul, Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (eds.) 2016. Ethnologue: Languages of the World, Nineteenth edition. Dallas, Texas: SIL International. http://www.ethnologue.com.

Mantila, Harri 2004. "Murre ja identiteetti" [Dialekt i tożsamość]. Virittäjä 3/2004, ss. 322–346.

Mielikäinen, Aila 2001. "Kirjoitettua murretta" [Dialekt zapisany]. Kielikello 4/2001. http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1293

Pajusalu, Karl 2003. "Estonian dialects" w: Erelt, Mati (ed.) 2003. Estonian Language. Tallinn: Estonian Academy Publishers, ss. 231–272.

Pajusalu, Karl 2010 „Kolme sukupolvea eteläviron elvyttäjiä" [Trzy pokolenia rewitalizatorów południowej estońszczyzny] w: Lappalainen Hanna, Marja-Leena Sorjonen, Maria Vilkuna

(toim.). Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, ss. 97–116.
Raag, Raimo 2008. Talurahva keelest riigikeeleks [Od języka ludu do języka państwowego]. Tartu: AS Atlex.
Sommer, Łukasz 2009. Mowa ojców potrzebna od zaraz. Fińskie spory o język narodowy w pierwszej połowie XIX wieku. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa.
Velsker, Mart 2014. „Lõunaeesti kirjanduse lugu kahe lugemiku sees ja vahel" [Historia literatury południowoestońskiej w dwóch antologiach i pomiędzy nimi], Keel ja Kirjandus 5/2014, ss. 329–347.